

EU som klimaleder, USA som unnasluntrer – hvorfor har det blitt sånn?

Oppgave 7 – EU har de seneste tiårene vært en pådriver i det multilaterale samarbeidet på klimafeltet, mens USA har inntatt en mer tilbakeholden rolle. Hvilken av de allmenne teoriene på IR-feltet er best egnet til å forklare denne forskjellen?

Emnekode: INTER1000 – Innføringsemne i internasjonale studier

Kandidatnummer: 1761

Antall ord: 3498

Dato: Høst 2019



Innholdsfortegnelse

1 Innledning	3
2 Begrepsramme	4
2.1 Multilaterale klimaavtaler.....	4
2.2 Realisme og sosialkonstruktivisme.....	5
3 EU som leder for klimasamarbeid og USA som unnsyluntrer – to forklaringsfaktorer	6
3.1 Produksjon og forbruk av fossilt brensel i EU og USA.....	6
3.2 Meninger og ideologier.....	9
4 Konklusjon	12
5 Referanseliste	14

1 Innledning

«I believe in building a better future for our children, which requires offering them a planet that is still habitable in 25 years. Some people think that securing current industries and their jobs is more urgent than transforming our economies to meet the global challenge of climate change.» (CNN, 2018).

Dette sa Frankrikes president Emmanuel Macron da han talte til USAs kongress 25. april 2018. Utsagnet ble møtt med stående applaus fra demokratenes side av salen, mens republikanerne ikke var like entusiastiske. EU har de siste tiårene vært en pådriver for multilateralt klimasamarbeid, mens USA har siden starten på 1990-tallet inntatt en mer tilbakeholden rolle (Kelemen & Knievel, 2015). Denne politiske riften ble ytterligere solidifisert da USAs president Donald Trump i 2017 kunngjorde at USA ville trekke seg ut av Parisavtalen. Kan ideologiske forskjeller i amerikansk politikk forklare deres innstilling, eller er det en underliggende maktbalanse i verdenspolitikken som forklarer USAs atferd? Og hvilke faktorer kan best forklare EUs ervervelse av rollen som klimaleder?

For å belyse denne problemstillingen skal jeg i denne oppgaven analysere EU og USAs arbeid for multilateralt klimasamarbeid fra to ulike teoretiske synspunkt innen internasjonale relasjoner: realismen og sosialkonstruktivismen. I begrepsrammen skal jeg kort gå igjennom historien til det multilaterale klimasamarbeidet. Her skal jeg også kort presentere teoriene. I del 3 har jeg identifisert to faktorer som kan forklare hvorfor USA og EU er uenige på klimafeltet. Jeg skal analysere hva realister og sosialkonstruktivister mener kan forklare disse faktorene, og drøfte hvor stor forklaringskraft teoriene gir den enkelte faktor for å besvare problemstillingen. Til slutt skal jeg ut ifra min analyse konkludere hvilken av de to teoriene som er best egnet til å forklare forskjellen mellom EU og USAs rolle innen multilateralt klimasamarbeid siden starten av 1990-tallet.

2 Begrepsramme

2.1 Tre tungtveiende multilaterale klimaavtaler

En multilateral avtale er en avtale mellom tre eller flere parter, som oftest land (Hvidsten, 2009). I denne oppgaven vil jeg nevne tre tungtveiende multilaterale klimaavtaler; Montrealprotokollen, Kyotoprotokollen og Parisavtalen. USA var pådriver for Montrealprotokollen, men i Kyoto og Paris var det EU som var drivkraften.

Montrealprotokollen (1987) har blitt ratifisert av alle FN-medlemmene. Forskning på 1970- og 80-tallet viste at et hull hadde oppstått i ozonlaget over Antarktis. Forskerne pekte på menneskelige utslipp av kjemikalier, spesielt klorfluorkarbon (CFC) brukt i blant annet brannslukningsapparater og klimaanlegg, som årsaken til dette. (Grieco, Ikenberry & Mastanduno, 2019, s. 476). Montrealprotokollen regnes som en svært effektiv multilateral klimaavtale. Den bannlyser i effekt bruken av klorfluorkarboner, som har gått ned med 95%. Ozonlaget forventes å nå normale nivåer innen 2050 (Grieco et al., 2019, s. 485). FNs tidligere generalsekretær Kofi Annan uttalte i 2003: «Perhaps the single most successful international agreement to date has been the Montreal Protocol» (FN, 2017).

Kyotoprotokollen (1997) hadde som mål å redusere utslippet av klimagasser med 5% innen 2012 sammenlignet med utslippet i 1990. Kyotoprotokollen er et eksempel på et særlig mislykket forsøk på multilateralt klimasamarbeid, ettersom det globale utslippet av klimagasser økte kraftig i perioden 1990-2012. EU og Europakommisjonen ledet i stor grad forhandlingene av protokollen. USA på sin side signerte protokollen, men den ble aldri ratifisert av det amerikanske senatet. Kyotoprotokollen ga fritak til land i utvikling, som India, Brasil og Kina. Denne ujevne byrdefordelingen er mye av grunnen til at USA aldri ratifiserte protokollen (Grieco et al., 2019, s. 486-487).

Parisavtalen (2015) regnes som Kyotoprotokollens etterfølger. Formålet med avtalen er å holde økningen i den globale gjennomsnittstemperaturen godt under 2°C sammenlignet med førindustrielt nivå, og et mer ambisiøst mål på å holde økningen under 1,5°C. Partene i avtalen er ikke juridisk bundet til disse målene. Partene må kunngjøre frivillige, ikke-bindende mål for å begrense utslipp. Partene har avtalt å møtes hvert femte år for å evaluere deres utslippsmål. Parisavtalens omfang ble sterkt svekket da USAs president Donald Trump i juni 2017 kunngjorde at landet ville trekke seg ut av avtalen (Grieco et al., 2019, s. 487-489).

2.2 Realisme og sosialkonstruktivisme

Realismen antar at stater opererer i et anarkisk internasjonalt system, uten et overordnet styringsorgan. For realister er stater de desidert viktigste aktørene i internasjonal politikk. Stater antas å være rasjonelle aktører som jobber mot et felles mål. Kampen om makt og maktbalanse er sentralt i denne teoritradisjonen. Alle stater er konstant ute etter å øke eller beholde sin makt på bekostning av andre stater. Realister er opptatt av relativ gevinst. Relativ gevinst er den totale mengden gevinster én stat oppnår relativt til en rivaliserende stat. Dette gjør at samarbeid mellom stater som gagnar begge parter er vanskelig å få til under et realistisk rammeverk. Strategiske naturressurser som olje, kull og jern er viktige kilder til makt for stater. (Grieco et al., 2019, s. 78-84).

Sosialkonstruktivismen fokuserer på rollen til normer og ideer, og hvordan de former måten individer, grupper og stater tenker og handler. Interesser formes av aktørenes identitet. Identiteter formes av faktorer som religion, kultur og vitenskap. I sosialkonstruktivismen har også stater egne distinktive identiteter. Politikken utvikler seg ved hjelp av normativ forandring, altså at det som regnes som normalt endrer seg over tid. I denne teoritradisjonen er individer de viktigste aktørene i internasjonal politikk. Statsledere, aktivister og andre individer med store kommunikasjonsplattformer former identitetene til individer, grupper og stater (Grieco et al., 2019, s. 101-104).

Jeg har valgt realismen og sosialkonstruktivismen fordi de fokuserer på vidt forskjellige analysenivåer. Realister vil avfeie at individers identitet kan forklare hvordan en stormakt som USA handler, mens sosialkonstruktivister vil være uenige i at stormaktspolitikk og maktbalansering er det eneste relevante. Disse motsetningene skaper en interessant dynamikk, og forklaringsfaktorene de kommer fram til er svært forskjellige.

I den påfølgende analysedelen har jeg identifisert to faktorer der skillelinjene mellom USA og EU er tydelige på klimafeltet. Den første faktoren (3.1) går på produksjon og forbruk av fossilt brensel i EU og USA. Jeg vil først presentere statistikk, for så å utbrodere hvordan realister og sosialkonstruktivister vil tolke statistikken. I denne delen er stater og det internasjonale systemet fokuset for analysen. I del 3.2 vil jeg ta for meg statistikk fra ulike meningsmålinger angående klimaspørsmål. Denne statistikken vil vise en krystallisering av de ideologiske skillelinjene de siste par årene mellom republikanere og demokrater når det

kommer til klimaspørsmål. Analysen her fokuserer på individnivå, men også statsnivå, ettersom USAs topartisystem skiller seg fra EUs parlamentariske system.

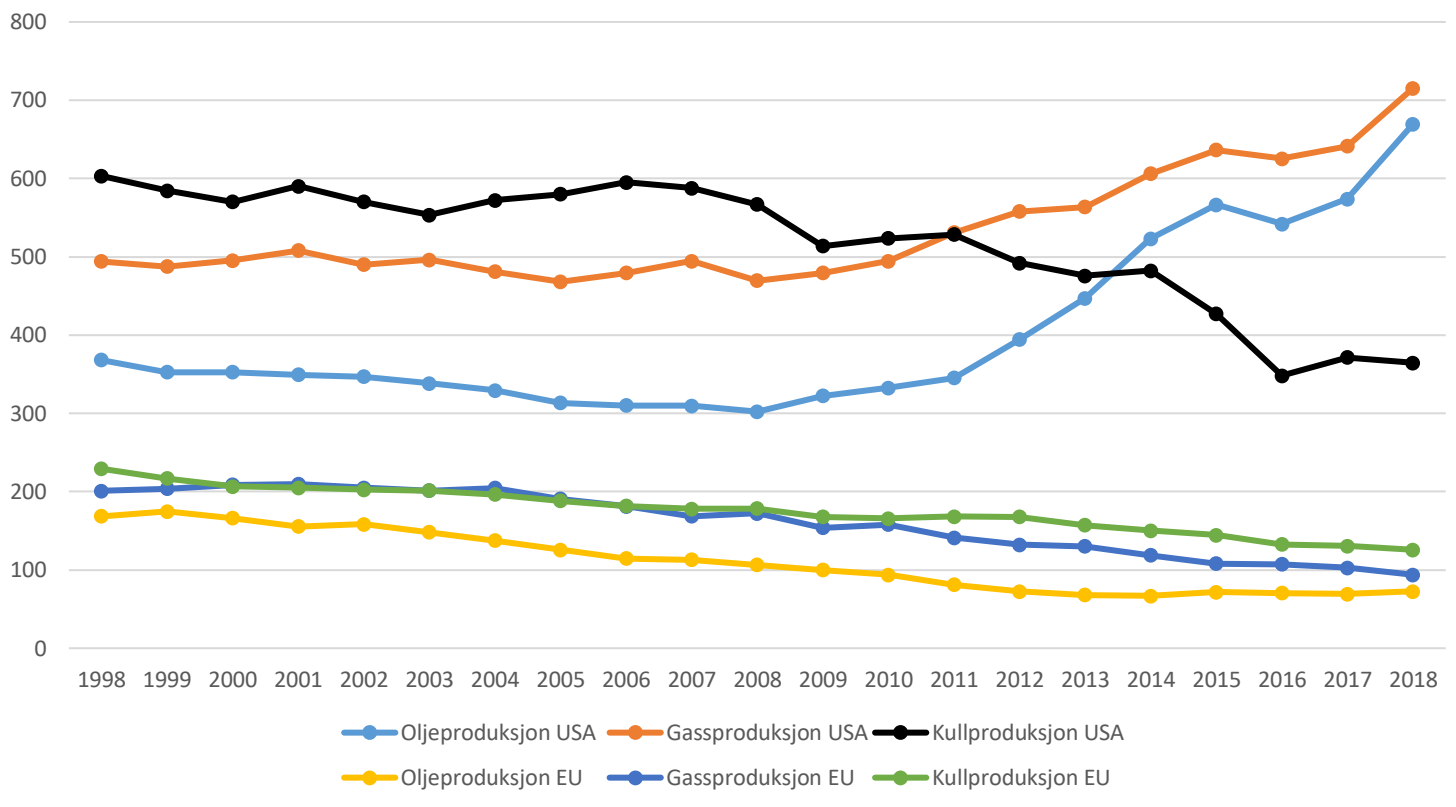
3 EU som leder for klimasamarbeid og USA som unnasluntrer – to forklaringsfaktorer

Fra 1970-tallet til starten av 1990-tallet var USA den ledende aktøren i utformingen av multilaterale klimaavtaler. USA signerte og ratifiserte så å si alle multilaterale klimaavtaler i denne perioden. Administrasjonen til Ronald Reagan var sentral i forhandlingene og implementeringen av Montrealprotokollen. Fra tidlig 90-tall har EU overtatt stafettpinnen. EU spilte en ledende rolle i forhandlingene av Kyotoprotokollen og Parisavtalen, mens USA har aktivt motstått klimasamarbeid (Kelemen & Knievel, 2015). Hvordan kan vi forklare dette paradigmeskiftet?

3.1 Produksjon og forbruk av fossilt brensel i EU og USA

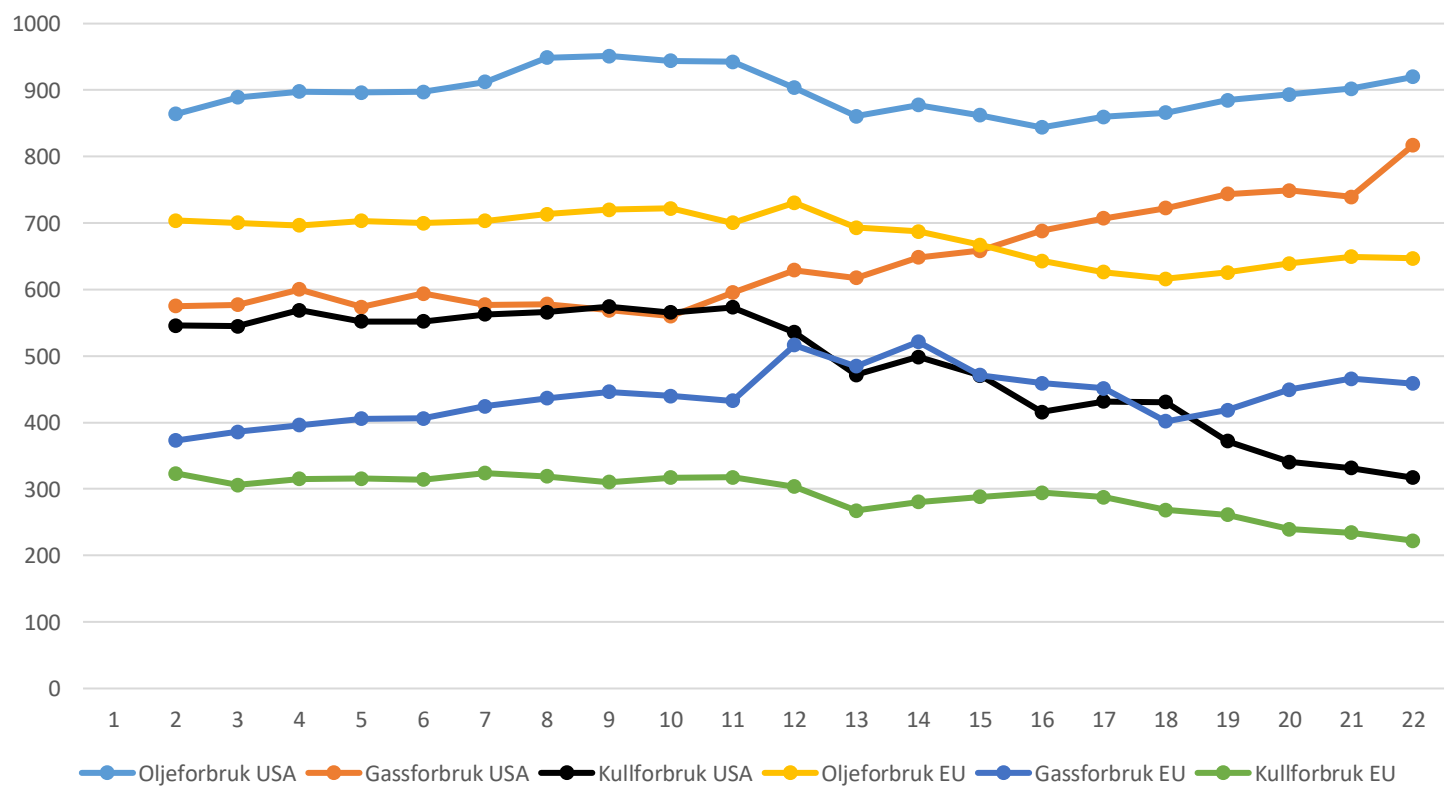
Et mulig svar på dette spørsmålet er hvordan fokuset på beskyttelse av klimaet endret seg rundt 1990. Mesteparten av de multilaterale klimaavtalene ratifisert av USA på 1970- og 1980-tallet omhandlet områder som luftkvalitet, oljesøl og annen forurensning av havet, beskyttelse av flora og fauna og preservering av ozonlaget (United States Environmental Protection Agency, 2019). USA kunne støtte disse avtalene uten at det ville påvirke økonomien deres nevneverdig. Det var først da FNs rammekonvensjon om klimaendringer ble undertegnet i 1992 at reduksjon i utslippet av farlige klimagasser (hovedsakelig CO₂) virkelig kom på den internasjonale agendaen, og fokuset har i stor grad vært på denne problemstillingen siden da. (FN, 2019). Dette fokusskiftet samsvarer i tid med USAs avskaffelse av rollen som klimaleder. Fossilt brensel er hovedkilden for klimagassutslipp, derfor retter jeg nå min oppmerksomhet mot produksjon og forbruk av fossilt brensel i EU og USA.

Produksjon per år i millioner tonn oljeekvivalent



Figur 1 - Data hentet fra BP Statistical View of World Energy (2009) og BP Statistical Review of World Energy (2019)

Forbruk per år i millioner tonn oljeekvivalent



Figur 2 - Data hentet fra BP Statistical View of World Energy (2009) og BP Statistical Review of World Energy (2019)

Vi kan se et par interessante trender ved å studere tabellene på forrige side. Det viktigste å merke seg er hvor mye mer fossilt brensel USA produserer enn EU-landene. Produksjonen av fossilt brensel i EU har de siste 20 årene sunket stabilt. I USA har kullproduksjonen gått ned, men fra rundt 2008 har produksjonen av olje og naturgass skutt fart. Vi kan se av graf 2 at USA snart vil være selvforsynt fossilt brensel dersom denne trenden fortsetter. EUs forbruk har vært relativt stabilt, noe som betyr at EU-landenes selvforsyningsgrad har sunket i takt med nedtrappingen av produksjonen. EU-landene forbrukte nesten ni ganger mer olje enn de selv produserte i 2018. Dermed er EU-landene i enda større grad enn før avhengig av import av fossilt brensel fra Russland og Midtøsten. Storbritannia, som er på vei ut av unionen, står for godt over halvparten av EUs oljeproduksjon. (BP, 2019).

En annen trend vi kan lese av graf 2 er hvor avhengig USA er av fossilt brensel. USAs befolkning var i 2018 omtrent 327 millioner (Census, 2018). De 28 EU-landene hadde til sammenligning i 2019 omtrent 513 millioner innbyggere (Eurostat, 2019). Allikevel var USA totale oljeforbruk i 2018 42,2% høyere enn EUs totale forbruk, forbruket av naturgass var 78% høyere, og kullforbruket var 42,5% høyere (BP, 2019).

Realister vil legge svært stor vekt på tallene ovenfor når de skal forklare EU og USAs roller i klimasamarbeidet siden starten av 90-tallet. For realister er stater i en konstant maktkamp, og rikelig tilgang på viktige naturressurser som olje, naturgass og kull er alfa omega i et anarkisk system preget av konflikt. Tallene ovenfor viser at USA er selvforsynt når det kommer til kull, men også gass- og oljeproduksjonen dekker store deler av forbruket. USA er ikke avhengige av en rival for import – deres NATO-allierte nabo Canada produserer og eksporterer store mengder olje og naturgass til USA. Fossilt brensel spiller en essensiell rolle i USAs økonomi. I 2018 sto olje, naturgass og kull for 84,3% av USAs totale energiforbruk (BP, 2019, s. 9). For å beholde sin posisjon som verdens mektigste land og største økonomi ønsker ikke USA å redusere sin produksjon og forbruk av fossilt brensel. Fossilt brensel er også en essensiell strategisk ressurs i en eventuell konfliktsituasjon. Tilgang på store oljereserver er nødvendig for å holde landet gående i en utstrakt krig. (Yergin, 2006).

EU-landene på sin side forbruker nesten ni ganger så mye olje som det de produserer. Som konsekvens av dette er EU-landene avhengig av import av fossilt brensel fra Russland og land i Midtøsten. I 2017 sto Russland for 30,3% av EUs oljeimport (EU, 2019). Denne avhengigheten svekker EUs maktposisjon. Det er dermed ikke overraskende for realister at EU har arbeidet aktivt for å fase ut produksjonen av fossilt brensel i verden ved å aktivt jobbe

for å få på plass avtaler som Kyotoprotokollen og Parisavtalen. Dersom EUs strategi er vellykket vil de bli mindre avhengige av rivalen Russland, og EU vil oppnå relative gevinster i forhold til de to største økonomiene USA og Kina.

Sosialkonstruktivister vil ikke bli overbevist av disse argumentene. De er enige med realistene at makt er viktig, men makten har en annen form enn den materialistiske makten man oppnår dersom man har tilgang til store mengder naturressurser. For sosialkonstruktivister er ideer, kultur og språk viktige kilder til makt. De vil argumentere for at EU har valgt å lede klimakampen for å opparbeide seg legitimitet på området, med et håp om at andre stater vil følge etter. Dette er et eksempel på utøvelse av *myk makt* fra EUs side (Mingst, McKibben & Arreguín-Toft, 2019, s. 89).

Sosialkonstruktivister vil hevde at USA har en identitet som olje- og gassproduserende stat, og at denne identiteten gjenspeiles i befolkningen. Undersøkelser har vist at befolkningen i olje- og gassproduserende land som USA, Saudi-Arabia og Norge er mer skeptiske enn gjennomsnittet til tanken om at klimaet forandrer seg, og om menneskelig aktivitet er ansvarlig for klimaendringene. Land som produserer lite olje og gass som Spania, Italia og Frankrike er mindre skeptiske til disse spørsmålene (Skrede & Gjerde, 2019). Dette kan ifølge sosialkonstruktivister forklare hvorfor USA som olje- og gassnasjon ikke ønsker klimaavtaler som reduserer produksjonen av olje og gass, og hvorfor EU som beskjeden produsent nettopp ønsker slike avtaler.

3.2 Meninger og ideologier

Det er ikke bare hos befolkningen det finnes en stor andel klimaskeptikere i USA. Landets president Donald J. Trump påsto i 2012 at «The concept of global warming was created by and for the Chinese in order to make U.S. manufacturing non-competitive.» (Twitter, 2012). Slike sentimenters deles av mange av Trumps partifeller. En undersøkelse i 2019 viste derimot at 57% av spurte amerikanere så på globale klimaendringer som en stor trussel for USAs velvære. Dette er opp fra 40% i 2013 (Kennedy & Hefferon, 2019). Det er derimot hovedsakelig hos de som lener seg mot demokratene at denne økningen forekommer. Andelen demokrater og demokratlenende som mener at globale klimaendringer er en stor trussel økte fra 58% i 2013 til 83% i 2019. Hos republikanerne og republikanerlenende var andelen 22% i 2013 og 27% i 2019 (Fagan & Huang, 2019). Disse tallene viser at de ideologiske

motsetningene rundt klimasaken i USAs befolkning og blant politikerne har vokst ytterligere etter USAs signering av Parisavtalen og Trumps påfølgende presidentskap.

I EU-landene er det generelt større enighet om at klimaendringer er et problem. En undersøkelse fra 2018 viste at 90% av grekere mente at globale klimaendringer var en stor trussel for landet deres. I Frankrike var andelen 83%, i Spania 81% og i Tyskland 71%. I USA mente kun 59% at globale klimaendringer var en stor trussel. Av de 26 spurte landene var det kun Polen blant EU-medlemmene som var mer skeptiske enn USA (Fagan & Huang, 2019). Andelen som ser på globale klimaendringer som en stor trussel har økt kraftig i EU-landene siden 2013. Andelen økte med 29% i Frankrike fra 2013 til 2018, 17% i Spania og 15% i Tyskland (Fagan & Huang, 2019). EU-medlemmer som under den kalde krigen var del av østblokken er generelt mer skeptiske til klimaendringer som problem enn de vesteuropeiske landene. Ifølge Eurobarometeret mente i 2019 kun 10% av bulgarere at klimaendringer var verdens mest seriøse problem, mens andelen i Sverige, Danmark og Tyskland var henholdsvis 50%, 47% og 30% (Harris, 2019).

Realister er generelt ikke veldig opptatt av hvilke meninger enkeltindivider i befolkningen innehar. De vil allikevel ikke avfeie viktigheten av trendene illustrert ovenfor. Realister vil hevde at økningen i USA og EUs befolkning som ser på globale klimaendringer som en trussel er et uttrykk for den økende sikkerhetsrisikoen som klimaendringene står bak. Realister er hovedsakelig opptatt av to ting: makt og sikkerhet (Grieco et al, 2019, s. 79). De vil peke på skogbrannene i California i 2018, som drepte 103 personer, som et eksempel på klimaendringer som sikkerhetsrisiko. De vil også peke på modeller som viser at et varmere klima vil kunne føre til 45-87% økning i frekvensen av orkaner i kategori fire og fem på USAs østkyst (Center for Climate and Energy Solutions, 2019). For å illustrere Europas økte sikkerhetsrisiko vil realister peke på hetebølgene på sommeren de siste årene, og skogbrannene som følge av disse. En annen sikkerhetspolitisk årsak realister vil peke på som EUs motivasjon er den destabiliserende effekten ukontrollert global oppvarming vil ha på Afrika og Midtøsten. Kamp om knappe ressurser som rent vann og mat vil føre til konflikter, og store flyktningstrømmer vil vende seg mot Europa (Grieco et al, 2019, s. 475). Realister – som mener at stater handler rasjonelt og enhetlig for å minimere sikkerhetsrisikoer – vil derimot ha vanskeligheter med å forklare hvorfor demokratene og republikanerne i USAs styringsorganer har svært ulike oppfatninger om globale klimaendringer faktisk er en trussel for landets sikkerhet.

Sosialkonstruktivister vil bygge sitt hovedargument for EU som klimaleder og USA som unnasluntrer rundt ideene og meningene vist i statistikken ovenfor. De legger stor vekt på ideene og normene som medlemmene av eliten, særlig statsledere, kommuniserer til folket. Eliten former folkets identitet, og i demokratier som USA og EU-landene former også folket statens identitet gjennom valg. Denne prosessen fører til normativ endring.

For å forklare republikanernes synspunkt vil de vise til ideer og normer etablert i fortiden. I Reagans innsettelsestale i 1981 sa han: «In this present crisis, government is not the solution to our problem; government is the problem» (Yale Law School, 2008). Denne tankegangen om å begrense statens ansvarsområde har gjennomsyret store deler av det republikanske partiet siden Reagans tid. I 2012 svarte 82% av de spurte republikanere at den amerikanske staten «forsøker å gjøre for mye» (Gallup, 2012). Dette kan forklare hvorfor republikanerne siden starten på 1990-tallet ikke har ønsket å binde USA i multilaterale klimaavtaler. For at USA skal ratifisere traktater trenger man 2/3 flertall i senatet, noe som er vanskelig å oppdrive i et fragmentert politisk landskap.

Andre normentreprenører sosialkonstruktivister vil peke på som drivkraft for den normative endringen i USA og spesielt i EU rundt klimaspørsmål de siste årene er klimaaktivister. De vil trekke frem USAs tidligere visepresident Al Gore, som sammen med FNs klimapanel vant fredsprisen i 2007 for deres arbeid rundt spredningen av kunnskap om menneskeskapte klimaendringer. De vil også peke på hvordan Greta Thunbergs bevegelse «skolestreik for klimaet» ytterligere har ført klimasaken på agendaen, spesielt i europeiske land som Tyskland og Italia, men også i USA. (Barclay & Resnick, 2019). Sosialkonstruktivister vil hevde at EU har tatt over som klimaleder på grunn av arbeidet statsledere, normentreprenører og ikke-statlige interessegrupper har gjort for å spre kunnskap og definere normer og ideer rundt klimaspørsmål. Dette arbeidet har fått større gjennomslag i EU enn i USA, som statistikken ovenfor viser. Dette viste seg også i EUs parlamentvalg i mai 2019, da den grønne alliansen gikk opp 4,4%, fra 50 seter til 74 seter.

4 Konklusjon

USA var på 1970 og 80-tallet lederen for internasjonalt klimasamarbeid. Rundt 1990 tok EU over denne rollen. Hvordan forklarer vi dette? I innledningen stilte jeg et par retoriske spørsmål: «Kan ideologiske forskjeller i amerikansk politikk forklare deres innstilling, eller er det en underliggende maktbalanse som forklarer USAs atferd? Og hvilke faktorer kan best forklare EUs ervervelse av rollen som klimaleder?»

I min analyse har jeg vist at sosialkonstruktivismen vil peke på meninger og ideologi som den viktigste faktoren for å besvare problemstillingen. I USA er det en ideologisk rift mellom de to styringspartiene angående alvorlighetsgraden av klimaendringene. Denne ideologiske riften gjenspeiles i befolkningens identiteter og meninger. Derfor er det svært vanskelig for USA å inngå multilaterale klimaavtaler. EU er mer samstemte på klimaområdet. En større andel ser på klimaendringer som en stor trussel. Det er allikevel et skille mellom vest og øst i EU. Realismens hovedargument går ut på USA som storprodusent og storforbruker av fossilt brensel. EU produserer svært lite fossilt brensel, og er avhengig av import fra Russland. For realister er dette drivkraften bak EUs jakt på klimaavtaler som skal redusere klimagassutslipp, og hvorfor USA ikke ønsker slike avtaler. Realister peker på sikkerhetsfaktorer som forklaring på hvorfor en større andel ser på klimaendringer som en trussel.

Men hvordan forklarer man at USA ledet det internasjonale klimasamarbeidet i flere tiår helt frem til 1990-tallet? Realismen har et overbevisende svar på dette, nemlig at fokuset rundt 1990 endret seg til global oppvarming og utslipp av klimagasser. Da var det plutselig ikke i USAs egeninteresse å lede arbeidet for klimaet lenger, fordi de var – og er fremdeles – så avhengige av produksjon og forbruk av fossilt brensel.

Derfor vil jeg konkludere med at realismen er best egnet til å forklare USA og EUs forskjellige holdninger til klimasamarbeid siden 1990-tallet. Realisters argumenter angående fossilt brensel er svært kraftfullt, i og med at forskjellene i produksjon og forbruk mellom USA og EU er så tydelige. USA vil svekkes sterkt relativt til sine rivaler dersom de må redusere sin produksjon/forbruk av fossilt brensel. EU ønsker å få ned produksjonen på verdensbasis for å tjene relative gevinster, og bli mindre avhengige av Russland. Sosialkonstruktivistene presenterer ikke et sterkt motargument til dette. Realister er også i stand til å forklare hvorfor andelen som ser på klimaendringer som en stor trussel har økt både i USA og EU de siste årene, nemlig en økning i sikkerhetsrisiko. Realister har derimot

vanskeligheter med å forklare hvorfor det er et så stort ideologisk skille mellom demokrater og republikanere i USA. Har de to partiene de samme makt- og sikkerhetspolitiske målene, men ulike virkemidler for å oppnå disse målene?

Hva vil realister si må til for at USA igjen skal bli en leder på klimafeltet? Først og fremst må USA forsikre seg at byrdefordelingen rundt reduksjon av klimagassutslipp er likt fordelt mellom verdens stater, slik at deres rivaler ikke vil oppnå relative gevinster. Punkt nummer to omhandler sikkerhetsrisiko. USA må komme til et punkt der sikkerhetsrisikofaktorer som skogbrann, hetebølger, orkaner og konflikt rundt om i verden grunnet klimaendringer blir så store at de ser på det som nødvendig å bruke sin rolle som verdensleder til å jobbe aktivt mot reduseringen av klimagassutslipp i verden. Spørsmålet er om det allerede er for sent når dette bruddpunktet nås.

5 Referanseliste

Barclay, E., Resnick, B., (2019, 22. september). How big was the global climate strike? 4 million people, activists estimate. *Vox*. Hentet 10. desember 2019 fra

<https://www.vox.com/energy-and-environment/2019/9/20/20876143/climate-strike-2019-september-20-crowd-estimate>

BP. (2009). *BP Statistical Review of World Energy June 2009*. London: BP p.l.c. Hentet 10. desember 2019 fra http://news.bbc.co.uk/2/shared/bsp/hi/pdfs/10_06_09_bp_report.pdf

BP. (2019). *BP Statistical Review of World Energy 2019* (Rapport 68). London: BP p.l.c. Hentet 10. desember 2019 fra <https://www.bp.com/content/dam/bp/business-sites/en/global/corporate/pdfs/energy-economics/statistical-review/bp-stats-review-2019-full-report.pdf>

Census (2018). *U.S. Population Up 5.96% Since 2010*. Hentet 10. desember 2019 fra <https://www.census.gov/library/visualizations/interactive/population-increase-2018.html>

Center for Climate and Energy Solutions. (2019). Hurricanes and Climate Change. Hentet 6. november 2019 fra <https://www.c2es.org/content/hurricanes-and-climate-change/>

CNN. (2018, 25 april). Transcripts. Hentet 29. oktober fra <http://transcripts.cnn.com/TRANSCRIPTS/1804/25/ctw.01.html>

EU. (2019). From where do we import energy and how dependent are we? Hentet 4. november fra <https://ec.europa.eu/eurostat/cache/infographs/energy/bloc-2c.html>

Eurostat (2019). *EU Population up to over 513 million on 1 January 2019*. Hentet 10. desember 2019 fra <https://ec.europa.eu/eurostat/documents/2995521/9967985/3-10072019-BP-EN.pdf/e152399b-cb9e-4a42-a155-c5de6dfe25d1>

Fagan, M & Huang, C. (2019, 18. april). A look at how people around the world view climate change. Hentet 6. november fra <https://www.pewresearch.org/fact-tank/2019/04/18/a-look-at-how-people-around-the-world-view-climate-change/>

FN. (2017). International Day for the Preservation of the Ozone Layer, 16. September. Hentet 1. november fra <https://www.un.org/en/events/ozoneday/background.shtml>

FN. (2019). FNs klimakonvensjon. Hentet 3. november 2019 fra <https://www.fn.no/Om-FN/Avtaler/Miljoe-og-klima/FNs-klimakonvensjon>

Grieco, J., Ikenberry, J. I. & Mastanduno, M. (2019). *Introduction to International Relations: Perspectives, Connections, and Enduring Questions* (2. utg.). London: Red Globe Press.

Harris, C. (2019, 11. september). Which countries in Europe are most concerned about climate change? Hentet 6. november fra <https://www.euronews.com/2019/09/11/which-countries-in-europe-are-most-concerned-about-climate-change>

Hvidsten (2009). Multilateral avtale. I Store norske leksikon. Hentet 31. oktober 2019 fra https://snl.no/multilateral_avtale

Kelemen, R.D. & Knievel, T. (2015). The United States, the European Union, and international environmental law: The domestic dimensions of green diplomacy. *International Journal of Constitutional Law*, Volume 13, Issue 4, 945-965.

<https://academic.oup.com/icon/article/13/4/945/2450823>

Kennedy, B. & Hefferon, M. (2019, 28. august). U.S. concern about climate change is rising, but mainly among Democrats. Hentet 6. november fra <https://www.pewresearch.org/fact-tank/2019/08/28/u-s-concern-about-climate-change-is-rising-but-mainly-among-democrats/>

Mingst, A. M., McKibben, H. E. & Arreguín-Toft, I. M. (2019). *Essentials of International Relations* (8. utg.). New York, London: W. W. Norton & Company.

Newport, F. (2012, 19. september). Majority in U.S. Still Say Government Doing Too Much. *Gallup*. Hentet 10. desember 2019 fra <https://news.gallup.com/poll/157481/majority-say-government-doing.aspx>

Skrede, M. C. & Gjerde, R. (2019, 19. september). Bare USA og Saudi er mer klimaskeptiske enn nordmenn. Ekspertter tror oljen har noe av skylden. *Aftenposten*. Hentet 6. november fra <https://www.aftenposten.no/norge/i/xPXM0X/bare-usa-og-saudi-er-mer-klimaskeptiske-enn-nordmenn-eksperter-tror-oljen-har-noe-av-skylden>

Twitter. (2012). Donald J. Trump. Hentet 6. november fra <https://twitter.com/realdonaldtrump/status/265895292191248385>

United States Environmental Protection Agency (2019). Selected Multilateral Environmental Instruments in Force for the U.S. Hentet 3. november 2019 fra <https://www.epa.gov/international-cooperation/selected-multilateral-environmental-instruments-force-us>

Yale Law School. (2008). First Inaugural Address of Ronald Reagan. Hentet 6. november 2019 fra https://avalon.law.yale.edu/20th_century/reagan1.asp

Yergin, D. (2006). Ensuring Energy Security. *Foreign Affairs*, Vol. 85, No. 2. 69-82. Hentet 10. desember 2019 fra <https://www.jstor.org/stable/20031912?seq=1>